

ÇANAKKALE İLİNİN TERMAL TURİZM POTANSİYELİ

Turgay BUCAK*
Esin ÖZKAYA†

ÖZET

Dünya turizm eğilimleri son yıllarda değişmektedir. Deniz, kum, güneş odaklı tatil anlayışı yerini alternatif turizm çeşitlerine bırakmaktadır. Türkiye alternatif turizm olanakları bakımından oldukça zengin bir destinasyondur. Ülkemizde geliştirilmesi gereken alternatif turizm kaynaklarından biri de termal turizmdir. Türkiye sahip olduğu termal kaynaklarla dünyada ön sıralarda yer almaktadır. Türkiye'deki termal kaynaklar, fiziki ve kimyasal yapısı, tedavi edici özellikleri, debi ve sıcaklıkları itibarıyla Avrupa'daki diğer ülkelerin termal kaynakların daha fazla çekicilik unsuru içermektedir. Ancak bu çekicilik unsurunun değerlendirilemiyor olması, bu tür destinasyonlara gelen turist sayısının diğer ülkelere nazaran az olması sonucunu ortaya çıkarmaktadır. İstanbul, İzmir ve Bursa büyükşehirleri üçgeninin merkezinde bulunma avantajını elinde bulunduran Çanakkale'nin Lapseki, Ezine, Çan, Bayramiç, Ayvacık ve Yenice ilçelerinde termal kaynak potansiyeli bulunmaktadır. Şüphesiz ki, Çanakkale termal turizm kapsamında destinasyon pazarlama stratejilerinin geliştirilmesi ile, kentin termal turizm potansiyelinin artışı sağlayacaktır. Bu çalışmanın amacı sahip olduğu doğal çekicilik unsurları arasında termal kaynakları da barındıran Çanakkale'de termal kaynakların turizm amaçlı kullanılabilişini inceleyerek, Çanakkale'nin Türkiye'deki Termal turizmde daha ön sıralarda yer almasını sağlamak için önerilerin getirilmesidir.

Anahtar Kelimeler: Termal Turizm, Çanakkale, Potansiyel, Sağlık Turizmi

THERMAL TOURSİM POTENTIAL OF ÇANAKKALE

ABSTRACT

Tourism trends are changing recently. Sea, sand, sun oriented concept of vacations leave their place to alternative forms of tourism. Turkey is a quite rich destination for alternative tourism opportunities. One of the alternative tourism

* Yrd.Doç.Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Turizm Fakültesi, tbucak@yahoo.com
† Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi S.B.E., Turizm İşletmeciliği A.B.D.,
esinozkaya17@gmail.com

resources need to be developed in our country is thermal tourism. Turkey is one of the countries in the lead when it comes to thermal resources. With their physical and chemical, therapeutic properties, flow and temperature, thermal resources in Turkey have more attractive factors than the ones in European countries. However, these attractive factors aren't utilized properly. Thus, this result in a lower number in visitors compared to the other countries. In the center of istanbul, izmir and Bursa metropolitans triangle, Çanakkale's counties; Lapseki, Ezine, Çan, Bayramiç, Ayvacik and Yenice have thermal resource potential. Without doubt, developing destination marketing strategies in the scope of thermal tourism is going to increase city's thermal tourism potential. The purpose of this study is to explore Çanakkale which has thermal resources in its natural charms and develop strategies to improve Çanakkale's place in Turkey regarding to thermal tourism.

Keywords: *Thermal Tourism, Çanakkale, Potential, Health Toursim*

1. GİRİŞ

Türkiye Turizm Stratejisinde (2023) Çanakkale ve Balıkesir illerini içine alan “Troya Kuzey Ege Kültür ve Termal Turizm Gelişim Bölgesi” nin Sağlık ve Termal Turizm ve Kırsal Turizm çerçevesinde geliştirilmesi öngörülmektedir. Ülkemizdeki pek az termal merkezde bulunan kıyı alanında termal su potansiyeli, “Troya Kuzey Ege Turizm Gelişim Bölgesi”nde bulunmaktadır. Bu kaynaklardan da faydalanarak bölgenin en önemli doğal potansiyeli olarak ele alınabilecek mitolojideki ilk güzellik yarışmasının yapıldığı “Kaz Dağları”nın iklimik özelliği ve pek çok endemik türün yer aldığı flora-fauna özelliği de esas alınarak, termal ve kıyı potansiyeli ile bütünleştirilerek bölgede düşük yoğunlukta yüksek nitelikli turizm gelişiminin oluşturulması hedeflenmektedir (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2007).

İnsanlar monoton, stresli ve sağlıksız ortamdan kurtulmak, yaşadıkları ruhsal ve fiziksel sorunları gidermek, dinlenmek gibi amaçlarla termal suların bulunduğu yerlere gitmektedirler (Avcıkurt ve Köroğlu, 2006). Bu amaçlarla belli bir zaman dilimi içerisinde yer değiştiren insanlar, gittikleri yerlerde konaklama, beslenme, kür ve tedavi uygulaması, dinlenme ve eğlenme gereksinimlerini karşılayacak tesislere gerek duymaktadırlar (Usta, 2002). Bu kapsamda ortaya çıkan gereksinimi karşılayacak hizmeti veren işletmeler termal turizm işletmeleridir. Sağlık alanında teknolojinin gelişmesine rağmen insanların sağlıklarını doğal termal kaynaklarda araması bu işletmelerin değerini arttırmaktadır (Kiss, 2012: 57-62).

2. TERMAL TURİZM

Termal turizm: Term sözcüğü; Latince sıcak anlamına gelen thermos sözcüğünden gelmektedir. Romalılar zamanında önceleri halk banyoları

anlamında kullanılan term sözcüğü daha sonraları, su alınan yer anlamında kullanılmaya başlanmıştır. Doğal sıcak sular için termal, suların sıcaklık özelliğini belirtmek için termik, doğal sıcak su kaynaklarının incelenmesi ve sağlık amacıyla yararlanılması amacıyla düzenlenmesi ise, termalizm denmektedir (Kahraman, 1978: 5).

Termal turizm kavramı konusunda değişik tanımlamalar yapılmıştır. Kültür ve Turizm Bakanlığı termal turizmi “Termomineral su banyosu, içme, inhalasyon, çamur banyosu gibi çeşitli türdeki yöntemlerin yanında iklim kürü, fizik tedavi, rehabilitasyon, egzersiz, psikoterapi, diyet gibi destek tedavilerinin birleştirilmesi ile yapılan kür (tedavi) uygulamalarının yanı sıra termal suların eğlence ve rekreasyon amaçlı kullanımı ile meydana gelen turizm türü” olarak tanımlamaktadır.

Termal turizm, sağlık turizmi içerisinde değerlendirilen, içeriklerinde erimiş mineral bulunan maden sularının dinlenme, zindeleşme, tedavi ve benzeri amaçlarına dönük kullanımından doğan bir dizi ilişkiden oluşmaktadır (Kozak, 2001: 6). Termal turizmin turizm sektörüne sağladığı başlıca yararlar;

- 12 ay turizm faaliyetlerinin yapılması,
- Tesislerin yüksek doluluk oranları ile çalışması,
- Diğer alternatif turizm türleri ile kolay entegrasyon oluşturarak bölgesel turizmin gelişmesine olanak sağlaması,
- Termal tesislerde insan sağlığını iyileştirici aktiviteler yanı sıra sağlıklı zinde insan yaratma, eğlence ve dinlenme olanaklarının da bulunması,

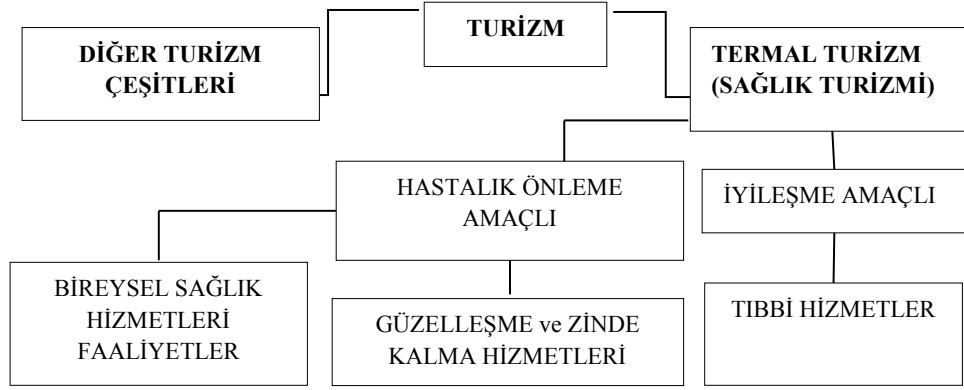
Kür merkezi (tedavi) entegrasyonuna sahip tesislerin maliyetini çabuk geri ödeyen karlı ve rekabet gücüne sahip yatırımlar olmasıdır (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2007).

Tablo 1: Termal Kaynak Suları ve Tedavi Edici Özellikler

Termal Kaynağın Özelliği	Tedavi Edici Özelliği
Sodyum Klorürlü Sular	Romatizma, deri hastalıkları, astım, bronşit, kalp, kan dolaşımı hastalıkları, bünye yorgunlukları, sinirsel yorgunluklar
Hidrokarbonatlı ve Karbonatlı Sular	Beslenme Bozukluğu, böbrek ve idrar yolları, romatizmal hastalıklar
Sülfatlı Sular	Beslenme Bozukluğu, böbrek ve idrar yolları ile romatizmal hastalıklar
Demirli Sular	Kandaki demir oranının zayıflığı
Arsenli Sular	Bünyesel zayıflıklar
İyotlu Sular	Solunum yolu rahatsızlıkları, kalp, kan dolaşımı ve göz rahatsızlıkları
Kükürtlü Sular	Romatizma, deri, kadın, göz ve solunum yolu rahatsızlıkları
Radonlu Sular	Romatizmal hastalıklar, hormonal dengesizlikler, kadın hastalıklar, kalp ve kan dolaşımı rahatsızlıkları

Kaynak: Ülker, (1988), Türkiye’de Sağlık Turizmi ve Kaplıca Planlaması, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1006 (129), s.39-48 Ankara.

Sosyo-kültürel çevre olanakları ve termal suların şifa özellikleriyle birlikte doktor denetiminde diğer destek tedavilerden de yararlanarak; dinlenme, rekreasyon, eğlence, spor vs. hizmetlerin yanında; sağlık durumlarını korumak, zinde kalmak veya hastalıklarını tedavi ve rehabilite etmek isteyen kişiler termal tesislerden yararlanmaktadır. Arz ve talebe göre oluşan bu faaliyetler, termal turizmi oluşturmaktadır (Turizm Bakanlığı Yatırımlar Genel Müd. Yayını, 1995: 1).

Şekil 1: Termal Turizmin Yapısı

Kaynak: Mueller ve Kaufman, 2000: 5-17.

Şekil 1’de termal turizmin yapısının iki alt maddesi bulunmaktadır. Bunlar da kendi içinde iki ve bir olmak üzere toplam üç başlık olarak yapılanmaktadır.

3. DÜNYADA TERMAL TURİZMİN DURUMU

Tarih öncesi çağdan günümüze ulaşabilen bilgilerin azlığı nedeniyle tarih öncesi devirlerdeki termal turizmi hakkında kesin bir değerlendirme yapılamamaktadır. Ancak; İran, Mısır, Yunanistan ve İtalya’da yaşayan toplumlar ile Cermen ve Keltler’den kalan buluntulara dayanarak; insanların tarihin en eski çağlarında bile sıcak su kaynaklarından yararlandıkları anlaşılmaktadır. St. Maritz’deki, Mavritius Kaynağı’nda bu görüşü kanıtlar nitelikte ve M.Ö. 2000 yılına ait ibadet ve adak yeri bulunmuştur (Glaus, 1957: 7).

Tarihte, sıcak suların kullanılması ve tedavi etkisi konusunda ilk bilimsel çalışmayı Yunanlılar yapmıştır. Yunan bilgini Heradot 9 ciltlik eserinde; kaplıca tedavisinin ana ilkelerinden bahsetmiştir. Yunan Hekimi, Hippokrates (M.Ö. 460-375), "De Natura Hominis" adlı kitabında; doğal kaynaklarla tedavinin esasını, ekolojik yaklaşımla ilk açıklayan bilim adamıdır (Şahsuvaroğlu, 1957: 28).

Günümüzde termal turizm dünya genelinde özellikle Güney, Orta ve Doğu Avrupa, Asya (Orta Doğu, Japonya, Çin, Türki Cumhuriyetler) ve Güney

Amerika (Arjantin, Meksika, Kolombiya) ve Kuzey Afrika (Fas, Tunus) ülkelerinde yaygınlığını korumaktadır. Türkiye'nin de içinde bulunduğu bir çok ülkede termal tedavinin geleneksel ve ampirik niteliği pek değişmezken, Almanya, Fransa, İtalya, Japonya ve İsrail gibi ülkelerde tedavi yüksek kalite standardına ulaşmıştır (Karagülle, 2002). Yalnızca Salus Per Aquam (Sudan Gelen Sağlık) ve Wellness (Esneklik) turizm pazarı ABD ve Avrupa'da 25-30 milyar dolarlık bir ciroya sahipken, dünya genelindeki sağlık turizm pazarının büyüklüğünün 100 milyar doları bulduğu tahmin edilmektedir (Pınar, 2007).

Gelişmiş ülkelerin sahip olduğu avantajlar nedeniyle Avrupa'da birçok tedavi merkezi mevcuttur. Bu gelişimde tedavi amaçlı konaklamaların sosyal güvenlik sistemi kapsamı içerisinde ele alınmasının rolü büyüktür (Sebastian, 2002). AB üyesi ülkelerin ulusal turizm politikalarında sağlık turizmi gibi alternatif turizm türlerinin geliştirilmesinin amaçlanması bu turizm türüne katılanların sayısı ve yarattığı gelirin gelecekte daha da artacağını göstermektedir (Karagiorgas v.d., 2006). Avrupa kıtasının sektörde önemli bir konuma sahip olmasında, Almanya'nın rolü büyüktür. Almanya'da 263 adet resmi belgeli termal tesis bulunmakta ve bunların yatak kapasitesi 750.000'e ulaşmaktadır (Selvi, 2008). Tesislere yılda yaklaşık 12 milyon kürist gelmekte ve yaklaşık 30 milyar dolar ekonomik katkı sağlanmaktadır (Özbek, Özbek; 2008).

Macaristan, Roma döneminden Osmanlı dönemine kadar birçok uygarlık tarafından, termal ve kaplıcanın nimetlerinden sonuna kadar faydalanılmıştır. Ülkede 120 tedavi edici kaplıca merkezi bulunmaktadır. Ülkede, hekim teşhisi ve raporu olması kaydıyla mevcut olan sosyal sağlık sigorta sistemi, tedavi masraflarının tümünü veya bir kısmını karşılamaktadır (Aksu, Aktuğ; 2011: 7).

Fransa, 104, İspanya'da 128 civarında termal tesis bulunmaktadır. Rusya'nın bazı kesimlerinde gelişmiş kaplıca merkezleri mevcuttur. Rusya'nın yanı sıra diğer Baltık ülkelerinde de (Estonya, Letonya, Litvanya) tedavi amaçlı kaplıcalar mevcuttur. Bulgaristan'ın da eskiye dayanan bir termal tarihi vardır. Akdeniz ülkeleri olan Tunus, Fas ve İsrail'de de önemli kaplıcalar bulunmaktadır (Aksu, Aktuğ; 2011: 7).

İtalya'da binlerce yıllık termal kaynaklar Roma öncesi dönemden bu yana birçok hastalığın tedavisinde kullanılırken, bugün termal tesis sayısı 360, misafir edilen turist sayısı yıllık 600 bindir (Türksoy, Türksoy: 2010:706).

ABD'de gelişen termal turizm kıta Avrupa'sına göre daha yenidir. ABD'de sağlık için kür tedavileriyle birlikte, sağlıklı insanların zinde kalmasını sağlayan merkezler mevcuttur (Selvi, 2008).

4. TÜRKİYE'DE TERMAL TURİZMİN DURUMU

Anadolu'da Romalılardan bu yana jeotermal suların kullanımı söz konusudur. Anadolu'da kullanılan kaplıca ve içme adı verilen merkezlerin,

bilinen kuruluş tarihleri Romalılara kadar gidiyor. Sonraki dönemlerde, Selçuklular ve Osmanlılar da jeotermal suların temizlenme, dinlenme ve zindeleşme konularında özellikle de sağlık amacıyla yararlanılmıştır (Kozak, 2012:1).

Cumhuriyetin ilanı ile birlikte turizme yönelik çalışmalara önem verilmiş, bu doğrultuda da termal turizme ilişkin ilk profesyonel çalışmalar başlamıştır. Su ve çamur tedavisinin insan sağlığı üzerindeki etkilerinin belirlenmesi amacıyla araştırmalar yapılmış, su analizleri ve hidrojeolojik etütler gerçekleştirilmiştir. Turizm Teşvik Kanununun uygulanmasından sonra ilan edilen turizm merkezlerine kaplıcaların da dâhil edilmesiyle yatırım faaliyetleri hızlanmış, modern termal tesisler yapılmaya başlanmıştır (Akbulut, 2010: 5).

Cumhuriyet döneminde ilk modern kaplıca tesisleri, Bursa'da Çekirge Asker Hastanesi'nde 1927 yılında kurulmuştur. Bunu daha sonraki yıllarda Yalova ve Bursa- Çelikpalas kaplıcaları izlemiştir (Çontu, 2006: 29). Cumhuriyet sonrasında da bu alanda ciddi adımların atıldığı bilinmektedir. Yalova kaplıcalarının bu doğrultuda Atatürk'ün görüşleri çerçevesinde iyileştirilmesi 1930'lu yıllara ait bir örnektir. Sağlık turizminin temelini teşkil eden kaplıca ve içme kaynaklarının zenginliği bakımından dünyanın sayılı ülkeleri arasında yer alan Türkiye, bu kaynaklarını yeterince değerlendirememektedir (Avcıkurt, Çeken; 1999: 25). Türkiye'de bu doğal kaynaklardan gereğince yararlanabilme olanağı veren termal turizm işletme sayısının yetersiz, mevcut yapıların çoğunluğunun düşük standarda sahip oldukları görülmektedir. Yeterli mekânsal düzenlemelerin bulunmadığı bu tür işletmeler, kullanıcıların uygulama alanlarından yeterince yararlanamamalarına neden olmaktadır ve bu nedenle ülkenin kaynak potansiyeli yeterince değerlendirilememektedir (Aslan, 1996: 48). Ülke genelinde termal kaynakları kapsayan fiziksel planlamalar yapılmadığından, ülkede geniş bir dağılım gösteren çok sayıda termal kaynağı termal turizmin kullanımına sunulmamıştır.

Sağlık turizmi alanında Türkiye, özellikle geçtiğimiz 20 yıllık sürede önemli gelişmeler elde etmiş ve bugün en başarılı ülkeleri olarak görülen Hindistan, Malezya, Tayland, Macaristan gibi ülkeler ile rekabet etmeye başlamıştır. Son yıllarda Türkiye'de devlet destekli yeni yatırımlarla birlikte çağdaş teknolojilerin gelişimi İstanbul, Ankara ve İzmir'de ulusal sağlık hizmetlerinin kalitesini artırmıştır. Türkiye'ye 2008 yılında 74 bin, 2009 yılında 94 bin ve 2010 yılında 110 bin kişinin termal turizm kapsamında yurt dışından gelmiş olduğu saptanmaktadır. Türkiye'nin 2012 yılında toplam turizm geliri 30 milyar dolar ve gelen turist sayısı 30 milyon kişidir. Turistlerin geliş nedenleri arasında %58.5 ile eğlence, %6.4 kültür, %11.1 yakınlarını ziyaret, %4.8 alış-veriş vardır. Türkiye'ye sağlık turizmi için büyük çoğunluğunu kaplıca ve termal tesisleri ziyaret edenler oluşturmak üzere yılda yaklaşık 200 bin turist gelmektedir (An-Deva Sağlık Grubu, 2004: 17).

Termal turizm dünya turizm gündeminde öne çıkması ve sahip olduğu avantajlar nedeniyle ülkemizde kamu otoriteleri tarafından da desteklenmektedir.

Şekil 2: Termal Turizm Master Plan Bölgeleri

Kaynak: Çubuk Kaymakamlığı, 2012.

Şekil 2’de, ülke geneline bakıldığında 4 adet termal Kültür ve Turizmi Koruma ve Gelişim Bölgesi (KTKGB) ile 70 adet termal Turizm Merkezi (TM) bulunduğu görülmektedir.

4.1. Türkiye’deki Termal Turizm Alanları ve Yaşanan Sorunlar

Türkiye’de turizm denildiğinde akla ilk gelen yerler güney kıyıları ve Ege sahilleridir. Bu bölgelerde turizm mevsimsel olarak oldukça yoğun biçimde yaşanmaktadır. Ancak bu yoğunluğun getirdiği tesis ihtiyacı özellikle çevreyi olumsuz anlamda etkilemektedir. Bu sebeple Türkiye’de turizm mevsiminin uzatılması ve turizmin çeşitlendirilmesi gereği ortaya çıkmaktadır. Termal turizmde, özellikle ülke potansiyeli değerlendirildiğinde, turizmin çeşitlendirilmesi açısından önem taşımaktadır (Aksu, Aktuğ; 2011: 10)

Tablo 2: Termal Turizm İşletme Belgeli Tesisler

Afyon (3)	Ankara (3)	Balıkesir (4)	Bursa (3)	İzmir (4)	Muğla (1)	Rize (1)
Amasya (2)	Aydın (1)	Bolu (1)	İstanbul(1)	Konya (1)	Nevşehir(3)	Yalova (1)

Kaynak: KTB Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü Web sitesi.

<http://www.ktbyatirimisletmeler.gov.tr/ana-sayfa/1-35579/20110701.html>.

Türkiye termal su kaynakları açısından oldukça zengin bir ülkedir. Akdeniz ve Karadeniz bölgelerinde sınırlı sayıda olmakla birlikte tüm coğrafi

bölgelerde termal su kaynakları mevcuttur. Tablo 3 ve 4'te termal turizm işletme belgeli tesisler ile kaplıca işletme ruhsatı olan tesislerin il bazında dağılımları ve sayıları gösterilmektedir. Bunların yanında yerel idareler tarafından belgelendirilmiş 160'a yakın tesis de termal turizm alanında hizmet vermektedir (Aksu, Aktuğ; 2011: 10).

Tablo 3: Kaplıca İşletme Ruhsatı Olan Tesisler

Afyon (3)	Bingöl (1)	Eskişehir (1)	Kayseri (2)	Muğla (1)	Sivas (3)
Amasya (2)	Bolu (1)	Hatay (1)	Kırşehir (2)	Nevşehir (7)	Şanlıurfa (1)
Aydın (3)	Burdur (2)	İstanbul (1)	Konya (4)	Rize (1)	Tokat (1)
Ankara (10)	Çanakkale(1)	İzmir (3)	Kütahya (1)	Sakarya (2)	Yalova (2)
Balıkesir (6)	Denizli (10)	Kahramanmaraş (1)	Manisa (1)	Samsun (1)	

Kaynak: KTB. Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü Websitesi.

<http://www.ktbyatirimisletmeler.gov.tr/ana-sayfa/35579/20110701.html>.

Marmara Bölgesi; turist sayısı, ulaşım çeşitliliği, kültürel miras ve çeşitli turizm türlerinin varlığı ile konaklama tesisleri açısından termal turizm alanında oldukça önemli avantajlara sahiptir. Nitekim Cumhuriyetin ilk yıllarında kaplıca turizminin gelişmesine yönelik ilk uygulamalar bu bölgede Atatürk'ün isteğiyle başlatılmıştır. Türkiye'nin ilk modern kaplıca tesisleri de Yalova'da yapılmıştır. İstanbul, Bursa, Yalova, Balıkesir, Sakarya ve Çanakkale'de bulunan modern tesisler iç turizm kadar dış turizme de hizmet etmektedir (Aksu, Aktuğ; 2011: 10).

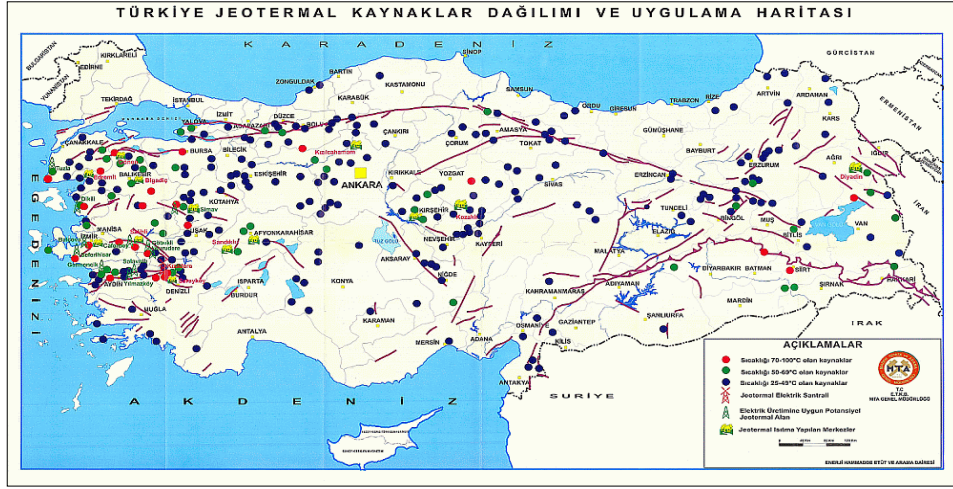
Tablo 4: Türkiye'deki İşletme Belgeli Termal Otellerde Tesise Geliş Sayısı ve Geceleme Süreleri

	YABANCI TURİST			YERLİ TURİST			TOPLAM TURİST SAYISI		
	2009	2010	2011	2009	2010	2011	2009	2010	2011
TESİSE GELİŞ SAYISI	18.639	302.725	450.904	265.611	457.909	636.363	284.250	760.634	1.087.267
GECELEM E SÜRESİ (Gün)	94.133	399.895	582.325	563.232	956.007	1.315.672	657.365	1.355.902	1.897.997

Kaynak: <http://www.ktbyatirimisletmeler.gov.tr>.

Ege Bölgesi; termal kaynaklar açısından oldukça zengindir. Bölgede neredeyse her ilde termal kaynaklar mevcut olup, günümüzde özellikle İzmir, Afyon, Kütahya ve Denizli'de bulunan termal turizm merkezlerinde modern anlamda hizmet sunulmaktadır. Bölgede bulunan pek çok kaplıca ulaşım kolaylığının da etkisiyle sağlık turizmi ve turizme yönelik hizmet sunmaktadır. Afyon kaplıcalarındaki çamur banyoları Türkiye'deki çoğu kaplıcadan farklı bir hizmet olanağı sağlarken, UNESCO tarafından dünya mirası listesinde bulunan Pamukkale'de ziyaretçilere farklı olanaklar sunmaktadır (Aksu, Aktuğ; 2011: 10).

İç Anadolu Bölgesi; Ankara, Nevşehir, Sivas, Yozgat ve Eskişehir'de bulunan termal kaynaklar yönünden zengin kaplıcalara sahiptir. Ancak fiziki donanım ve sermaye yetersizliği, uzman personel ve tanıtım eksikliği gibi çeşitli sebeplerden ötürü mevcut kapasitesinden yeterince faydalanılamamaktadır. Bölgede daha çok günübirlik ziyaretler ağırlık kazanmakta ve kaplıcalardan daha çok yöre halkı faydalanmaktadır. Bunun yanında diğer turizm türleriyle entegrasyonu Marmara ve Ege Bölgelerine göre zayıftır (Aksu, Aktuğ; 2011: 11).

Şekil 3: Türkiye Jeotermal Kaynaklar Haritası

Kaynak: Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü, Haritalar.
www.mta.gov.tr/v1.0/dairebaskanliklari/enerji/index.php?id=haritalar

Doğu Anadolu ve Karadeniz Bölgeleri'nde de mevcut kaynaklardan istenilen ölçüde faydalanılamamaktadır. Fiziki donanım ve sermaye yetersizliği, ulaşım güçlüğü, uzman personel ve tanıtım eksikliği bu durumun başlıca sebepleri olarak sıralanabilir. Bu bölgelerde de İç Anadolu Bölgesi'nde olduğu gibi kaplıcalardan günübirlik veya hafta sonu ziyaretleri şeklinde yerli halk faydalanmaktadır (Aksu, Aktuğ; 2011: 11)

Akdeniz Bölgesi; termal turizm kaynakları açısından diğer bölgelere nazaran daha sınırlıdır. Bundan dolayı termal turizm, kıyı turizminin gölgesinde kalmaktadır.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi; kaplıca sayısı azdır ve tesisler yetersizdir. Bu nedenle ziyaretler genelde günübirlik olarak gerçekleşmektedir (Akbulut, 2010: 11).

İşletmelerde yaşanan sorunlar ve kalış sürelerinin dışında termal kaynakların kullanımında çevresel korumanın da önemi büyüktür. Kaynakların sürdürülebilirliği adına kullanımda gerekli tedbirlerin alınması gerekmektedir.

Örneğin; İzmir Balçova kaplıcası çevresinde kurulan yeni yerleşimler ve kaplıca tesisleri sebebiyle kaynağın çıktığı dere yatağı kurutulmuştur. Sivas Sıcak Çermik kaplıca alanında bulunan sahada taş ocakları işletilmiş, sıcak su kaynağı bundan olumsuz etkilenmiştir. Bu konuya ilişkin en bilindik örneklerden biri de Pamukkale'dir. 1988 yılında UNESCO tarafından dünya mirası listesine alınan Pamukkale, civar tesislerde kullanılan sıcak su ve travertenler üzerinde yürümeye izin verilmesi nedeniyle zarar görmeye başlamıştır. 1990 yılında da Özel Çevre Koruma Bölgesi ilan edilmiştir (Akbulut, 2010: 11).

4.2. Türkiye Turizm Stratejisi 2023 ve Eylem Planı Kapsamında Termal Turizm

Türkiye Turizm Stratejisi ve Eylem Planı “Kamu ve özel sektörün yönetim ilkesi çerçevesinde işbirliğini gündeme taşıyan stratejik planlama çalışmalarının yönetim ve uygulamasına yönelik açılımlar sağlanmasını hedefleyen bir çalışmadır”. Bu çalışmada ülkenin doğal, kültürel, tarihi ve coğrafi değerlerini koruma-kullanma dengesi içinde kullanmayı ve turizmi çeşitlendirerek turizm payının artırılması hedeflenmektedir (Aksu, Aktuğ; 2011: 12).

Turizmin çeşitlendirilmesi noktasında termal turizme ilişkin belirlenen hedefler aşağıdaki gibidir; (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2007: 35).

- Troya, Frigya ve Afrodisya bölgelerinin her biri termal ve kültür temalı bölgesel varış noktası olarak geliştirilecek, termal ve kültür turizmi kapasitesinin alternatif turizm türleri ile bütünleşmesi sağlanarak yakın çevredeki diğer kültürel ve doğal değerlerle de ilişkilendirilecektir.
- Jeotermal kaynakların bulunduğu bölgeler dikkate alınarak etaplamalar şeklinde tüm kaynakların değerlendirilmesine yönelik çalışmalar sürdürülecektir.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı'nca bugüne kadar ilan edilen termal turizm merkezlerine ilişkin imar planları ve revizyon imar planlama çalışmaları tamamlanacaktır.
- Avrupa'da termal turizm konusunda birinci varış noktası olması sağlanacaktır.
- Jeotermal suyun etkin bir şekilde dağıtım amacıyla belirlenen pilot bölgelerde mahalli idareler birliği ve dağıtım şirketleri kurulması yönünde çalışmalar yapılacaktır.
- Jeotermal kaynak odaklı “Turizm Merkezi” ve/veya “Kültür ve Turizm Koruma ve Gelişim Bölgesi” ilan edilebilecek alanlar belirlenerek fiziki planlarının tamamlanmasından sonra turizm yatırımcılarına tahsisi kısa bir sürede gerçekleştirilecektir.

Eylem Planı içerisinde, “Turizmin çeşitlendirilmesi, tüm yıla yayılması ve öncelikli turizm türlerinin geliştirilmesine yönelik tedbirlerin ne zaman ve hangi kuruluşların desteği ile alınması” yer almaktadır. Buna göre turizmin çeşitlendirilmesi hedefi dâhilinde sağlık turizmi ve termal turizme yönelik hedefler ve açıklamalar Tablo 5’de yer almaktadır.

Tablo 5: Turizmin Çeşitlendirilmesi Noktasında Sağlık ve Termal Turizme İlişkin Hedefler

Eylem	Açıklama	Sorumlu(S) ve İlgili (İ) Kuruluşlar	Başlangıç Tarihi	Süre
Termal turizm master planının hazırlanması	Öncelikli olarak 4 bölge için termal turizm master planları hazırlanacak Güney Marmara: Balıkesir, Çanakkale, Yalova Güney Ege: Aydın, Denizli, Manisa, İzmir Frigya: Afyonkarahisar, Uşak, Ankara, Eskişehir, Kütahya Orta Anadolu: Aksaray, Niğde, Kırşehir, Nevşehir, Yozgat Bu bölgelerde termal turizm merkezleri belirlenecek ve termal turizmin altyapısını ve üstyapısının geliştirilmesine yönelik stratejiler hayata geçirilecektir.	Kültür ve Turizm Bakanlığı (S) Sağlık Bakanlığı (İ) Özel Sektör (İ) Yerel Yönetimler (İ)	2007	6 Yıl
Termal projeler için fizibilite çalışmaları	Termal turizm yatırımlarının fayda-maliyet analizi yapılarak gerçekleştirilmesi için gerekli fizibilite etütleri uzman kuruluşlara yaptırılacaktır.	Kültür ve Turizm Bakanlığı (S) Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (İ) Yerel Yönetimler (İ)	2007	6 Yıl
Termal tesislerde mimari niteliklerin yükseltilmesi	Termal tesislerde geleneksel, tarihsel, kültürel ve yerel mimari özelliklerin kullanımı özendirilecektir.	Kültür ve Turizm Bakanlığı (S) Yerel Yönetimler (S)	2007	6 Yıl
Termal turizmin tanıtımı	Bir destinasyon olarak termal turizm merkezlerini ve su kaynaklarının özelliklerini tanıtmak amacıyla broşürler hazırlanacak ve uluslararası fuarlara katılım sağlanacaktır.	Kültür ve Turizm Bakanlığı (S) TÜROFED (S) TYD (İ), TÜRSAB (İ) Hizmet Birlikleri (İ) Üniversitelerin ilgili Bölümleri (İ), STK'lar(İ)	2007	2 Yıl

Pilot bölgeler	Altyapı (sondaj, yol, içme ve kullanma suyu, kanalizasyon vb.) ve çevre turizmi için sağlanan mali yardımlar öncelikle pilot bölgelerde yoğunlaştırılacaktır.	Kültür ve Turizm Bakanlığı (S) Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (S) Sağlık Bakanlığı (S) MTA (S) Yerel Yönetimler (S)	2007	3 Yıl
Turizm teşvikleri	Finans kredisi, ithalat kolaylığı, KDV iadesi gibi özel sektör teşvikleri artırılabilecek, termal turizm öncelikli teşvikler içerisinde ele alınacaktır.	Kültür ve Turizm Bakanlığı (S) Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı (İ) Kalkınma Bankası (S)	2007	6 Yıl
Ulusal ve uluslararası Tanıtım	Termal kaynakların ulusal düzeyde ve uluslararası tanıtımı için seminer, bilgilendirme programı uygulanacaktır.	Kültür ve Turizm Bakanlığı (S) TÜROFED (S) TYD (İ), TÜRSAB (İ) Hizmet Birlikleri (İ) Üniversitelerin ilgili bölümleri (İ), STKlar(İ)	2007	6 Yıl

Kaynak: <http://www.kultur.gov.tr/TR/belge/1-61449/turizm-stratejisi-2023.html>.

5. ÇANAKKALE'DE TERMAL TURİZMİN DURUMU

Çanakkale ili jeotermal enerji bakımından önemli potansiyele sahiptir. Ağırlıklı olarak Ayvacık, Ezine, Biga, Çan, Lapseki, Bayramiç ilçelerinde olmak üzere çok sayıda sıcak su kaynakları bulunmaktadır. Bunlardan Tuzla jeotermal alanında 50, 9-97,2°C sıcaklık, 7,5 lt/sn debiye sahip kaynaktan gerçekleştirilen sondajlar sonucunda 145,5-174°C sıcaklık ve 200 lt/sn debili akışkan görünür hale getirilmiş ve ülke ekonomisine 38,5 MWt (moleküler güç) termal güce sahip enerji kazandırılmıştır (Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü, 2012).

Marmara bölgesindeki kaynakların illere göre sayısal dağılımı dikkate alındığında Balıkesir'de 46 (%30), Bursa'da 30 (%19), Çanakkale'de 30 (%19), Sakarya'da 17 (%11), Yalova'da 15 (%1), Kocaeli'de 5, Bilecik'te 4, Tekirdağ ve İstanbul'da 2 şer, Kırklareli ve Edirne'de de 1 er olmak üzere 153 termal mineralli su kaynağı bulunmaktadır (Barut ve Erdoğan, 2011: 26).

Çanakkale'de Bardakçılar, Çan, Hıdırlar, Karalıca, Kırkgeçit, Kocabaşlar, Külcüler, Kestanbolu, Ozancık, Tuzla ve Güre'de geleneksel ve ampirik kullanımda olan termal mineralli su kaynakları bulunmaktadır (Akkuş vd. 2005).

Kum Ilıcısı: Yenice İlçesi Kabalı Köyünün 3 Km Kuzeybatısındadır. 8 adet kaynak vardır. 2 tanesi kaynak grubu şeklindedir. Kaynakların sıcaklığı 45-67°C arasında değişmekte olup, toplam debi 2,5 lt/s dir. Kaynakların suları, florür içeren sodyumlu, sülfatlı sıcak sular sınıfına girer.

Uyuz Kaynağı: Yenice Hıdırlar İlçasının yaklaşık 800 m kadar batısında yer alır. Kaynağın sıcaklığı 46,2°C, debisi 0,25 lt/s dir.

Hıdırlar Kaynağı: Yenice ilçesi Hıdırlar Köyünün batısında yer almaktadır. 7 adet kaynak vardır. Suların sıcaklığı 84°C debileri yaklaşık 3,2 lt/s dir. MTA tarafından yapılan 1 adet sondaj vardır. Kaynaklar, fluorür içeren mineralce fakir sıcak sular sınıfına girer. Banyo amaçlı kullanılmaktadır. Hıdırlar Ilıcasının kuzeydoğusunda yer alan bir başka kaynak grubu vardır. Kaynağın sıcaklığı 40°C, debisi 4 lt/s dir.

Kocabaşlar Kaynağı: Lapseki ilçesinin Kocabaşlar köyünün 300m güneyindedir. Sıcaklığı 38°C, debisi 0,35 lt/s dir. Flüorür içeren, mineralce fakir sıcak su sınıfına girmektedir. Kaplıca amaçlı olarak kullanılmaktadır.

Küçükçetmi Kaynağı: Ayvacık ilçesi Küçükçetmi köyünün 1,5-2 km kuzeydoğusunda 2 adet kaynak yer almaktadır. Kaynaklar 40-42°C sıcaklıkta, 2,5-4 lt/s debidedir. Flüorür içeren mineralce fakir termal sular sınıfına girer. Kaynaklar kaplıcada kullanılmaktadır.

Tuzla Jeotermal Alanı: Ayvacık ilçesi Tuzla köyünün hemen doğu kesiminde yer almaktadır. 11 adet kaynak saptanmıştır. Köyün kuzeyinde ise başka kaynak grubu bulunmaktadır. Doğudaki kaynakların sıcaklıkları 97°C, debileri ise 4,5 lt/s, kuzeydeki kaynakların karışım sıcaklıkları 51°C, debileri 3 lt/s olarak ölçülmüştür. Ayrıca bölgede MTA tarafından yapılan 4 adet sondaj vardır. Saha, elektrik üretiminin yanı sıra, tarımsal (sera ısıtmacılığı, kurutmacılık) ve endüstriyel uygulamalara uygundur. Sular; iyot ve florür içeren sodyumlu klorürlü sıcak sular sınıfına girmektedir.

Külcüler Kaynağı: Bayramiç ilçesi Külcüler köyünün yaklaşık 3 km kadar güney batısında 3 adet kaynak vardır. Kaynaklar 34-35°C sıcaklığa sahip olup toplam debi 1 lt/s dir. Kaynaklar flörür içeren, mineralce fakir sıcak su sınıfına girer. Küçük bir motel vardır. Bu otel kaplıca amaçlı kullanılmaktadır.

Palamutova Kaynakları: Bayramiç ilçesi Yukarı Palamutlu köyünün 2 Km batısındaki ılıca dereye yer almaktadır. Kaynaklar dere suyuna karışmaktadır. 3 adet ana kaynak bulunmakla beraber, çok küçük çıkışları da vardır. Kaynakların ortalama sıcaklıkları 35,3°C, toplam debi 0,3 lt/s kadardır. Kaynak suyu sodyumlu, kalsiyumlu, sülfatlı, klorürlü sıcak sular sınıfına girer. Eski hamam kalıntıları bulunmaktadır.

Kırkgeçit Kaynağı: Biga İlçesine 20 km mesafededir. 5 adet kaynak vardır. Kaynakların sıcaklıkları 52-60°C arasında değişmektedir. Toplam debi 5 lt/s dir. Florür içeren mineralce fakir sıcak su sınıfına girer. Ilıca, uygun sıcaklık ve debisi ile halka hizmet vermektedir.

Çan Jeotermal Alanı-Pazarköy Kaynağı: Çan İlçesinin içinde yer almaktadır. Sıcak su pompa ile çekilerek kaplıca tesislerine verilmektedir. Sıcaklıkları 47°C, kaplıcadaki debisi ise 0,3 lt/s 'dir.

Etili Kaynakları-Ilıcaalan Kaynakları: Çan İlçesi Etili Beldesinin kuzeybatısında yer alır. 3 adet kaynak saptanmıştır. Sıcaklıkları 32°C debileri

0,35 lt/s dir. Kara Ilıca Etili Beldesinin güneydoğusunda bulunur. 4 adet kaynak tespit edilmiştir. Her iki sıcak suda fluorür içeren, sodyumlu, kalsiyumlu sülfatlı sıcak sular sınıfına girer. Burada da ılıca tesisleri bulunmaktadır.

Ozancık Kaynağı: Çan ilçesi Bardakçılar köyünün güneybatısında yer alır. 7 adet kaynak saptanmıştır. Kaynakların sıcaklıkları 54-60°C arasındadır. Toplam debi 2 lt/s dir. Sular, fluorür içeren, sodyumlu, kalsiyumlu, sülfatlı sıcak sular sınıfına girer. Ilıcada bir küçük bir motel halka hizmet vermektedir.

Akçakeçili Kaynağı: Ezine ilçesi Akçakeçili köyünün 1 km kadar güneybatısında yer alır. Kaynak dere kenarından çıktığı için dere suyuna karışmaktadır. Sıcaklık 40°C, debi yaklaşık 1lt/s dir. Kaynak sodyumlu, klorürlü termal tuzla suyu özelliğindedir. Etrafında tuz çökelimlberi vardır fakat tesis yoktur.

Kestanbol Kaynağı: Ezine ilçesinin 18 km güney batısında yer alır. 2 adet kaynak bulunmaktadır. Kaynakların sıcaklıkları 64 ve 73°C dir. Toplam debi ise 5 lt/s dir. Sular, fluorür içeren sodyumlu klorürlü termal tuzla suyu özelliğindedir. Etrafında tuz çökelimleri vardır. Kestanbol'da MTA tarafından yapılan 1 adet sıcak su sondajı vardır. Termal tesisler bulunmakta olup, halka hizmet etmektedir. Ayrıca sıcak su, sera ısıtmacılığında da kullanılmaktadır (Kanmaz ve Kınalı, 2008: 241-254).

Tablo 6: 2013 Yılına Ait Çanakkale'de Bulunan Termal Kaynak Özellikleri ve Termal Tesisler

KAPLICANIN ADI	YERİ	SICAKLIĞI (°C)	DEBİSİ (lt/sn)	MERKEZE UZAKLIĞI (km)	TESİSLER ve YAPILAŞMA DURUMU
Kızılca Tuzla	Ayvacık	87-90	4,5	100	Pansiyon
Afrodite	Ayvacık	43	6,5	111	Pansiyon
Külcüler	Bayramiç	36-38	1,1	80	Pansiyon
Kırkgeçit	Biga	52	3,25	120	Pansiyon, Otel
Çan	Çan	46	1,9	70	Pansiyon
Bardakçılar	Çan	57	0,7	92	Pansiyon
Karalıca	Çan	48	1,5	63	Çadır
Kestanbol	Ezine	68-76	0,5	60	Pansiyon, Otel
Hıdırlar	Yenice	84	4	129	Açık Çamur-Banyo

Kaynak: Kanmaz ve Kınalı, 2008:258

Tablo-6'de görüldüğü üzere kaplıcaların şehir merkezine olan uzaklıkları 63 ile 129 km arasında değişmektedir. Ayrıca kaplıcaların sayısının fazla olmasına rağmen bu bölgelerde büyük termal turizm işletmeleri yalnızca Ezine ve Biga ilçelerinde bulunmaktadır.

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Termal turizm günümüzde dünyada ve ülkemizde ivme kazanan bir turizm çeşididir. Ülkemizde termal kaynakların daha verimli kullanılması sonucunda yerli ve yabancı turist sayılarında artış yaşanmaktadır. Ancak ülkemizin bazı termal kaynakları hala tam anlamıyla kullanılmamaktadır.

Çanakkale ili jeotermal kaynak bakımından önemli bir potansiyele sahiptir. Özellikle Ayvacık, Çan, Yenice, Bayramiç, Biga, Lapseki ve Ezine ilçelerinde önemli kaynaklar bulunmaktadır. Bu kaynaklardan ön plana çıkanlar ise şunlardır; Kum Ilcası, Uyuz Kaynağı, Hıdırlar Kaynağı, Kocabaşlar Kaynağı, Tuzla Jeotermal Alanı, Küçükçetmi Kaynağı, Külcüler Kaynağı, Palamutova Kaynakları, Kırkgeçit Kaynağı, Çan Jeotermal Alanı-Pazarköy Kaynağı, Etili-Ilıcaalan Kaynakları, Ozancık Kaynağı, Akçakeçili Kaynağı ve Kestanbol Kaynağıdır.

Çanakkale’de bu kadar çok kaynak bulunmasına karşılık, bu kaynakların büyük bir bölümünde, hizmet veren tesis bulunmamaktadır. Çanakkale’de faaliyet gösteren termal tesisler ise; Kızılca Tuzla, Afrodit, Külcüler, Kırkgeçit, Etili, Bardakçılar, Karalıca, Kestanbol ve Hıdırlar termal tesisleridir.

Çanakkale mevcut termal kaynaklarını faaliyete geçirerek bu bağlamda önemli bir termal turizm destinasyonu olabilir. Bununla ilgili ulusal ve yerel yönetimlere büyük görevler düşmektedir. Bu bağlamda, Kültür ve Turizm Bakanlığı Çanakkale’yi, termal turizm master plan bölgeleri içerisine dahil ederek önemli bir adım atmıştır. Yerel yönetimlerin ve özel sektörün de vereceği desteklerle Çanakkale termal turizm konusunda hızlı bir ivme kazanabilir.

Çanakkale’deki mevcut termal kaynakların turizme kazandırılmasıyla, ilin turizm potansiyeli 12 aya yayılmış olacaktır. Böylelikle gelen turist sayısı, turizm geliri, turizmdeki istihdam rakamları başta olmak üzere birçok konuda olumlu sonuçlar elde edilecektir.

Yapılan kaynak araştırmasında bu konuda ülkemizde ve Çanakkale ilinde yapılmış yeterli sayıda çalışma bulunmamaktadır. Bu durum çalışmanın hazırlanmasında birtakım zorluklar yaşanmasına neden olmuştur. Diğer taraftan bu çalışmanın, benzer içerikli çalışmalara da ışık tutacağı düşünülmektedir.

7. KAYNAKLAR

- AKBULUT G.(2010). “The Thermal Spring Tourism in Turkey and Problems”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(1). (s:35-54).
- AKKUŞ, İ. AKILLI, H., CEYHAN, S., DİLEMRE, A., TEKİN, Z.,(2005). *Jeotermal Kaynaklar Envanteri*, MTA Genel Müdürlüğü, Envanter Serisi-201, Ankara, (s:849).

- An-Deva Sağlık Grubu (2004). *II. Antalya Sağlık Zirvesi Sonuç Bildirgesi*, Antalya.
- ASLAN, Z., (1996). "İşletmeler Açısından Termal Turizminin Durumu", *Türsab Dergisi*, 153(48).
- AVCIKURT, C. ve ÇEKEN, H. (1999). "Dünya'da ve Türkiye'de Sağlık Turizmi ve Geliştirilmesi", *Standart Dergisi*, 451(38), Ankara
- AVCIKURT, C. ve KÖROĞLU, Ö., (2006). "Termal Otel İşletmelerinde Müşteri Sadakatini Artıran Nitelikleri Belirlemeye Yönelik Bir Alan Araştırması", *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 3 (1). (s:5 – 15).
- BARUT, İ. ve ERDOĞAN, N., (2011). "Marmara Bölgesi Termal Mineralli Kaynak Suları: Hidrokimyasal Özellikleri Ve Zamana Bağlı Değişimi", *İstanbul Yerbilimleri Dergisi*, C.24, S.1, (s:19-64).
- ÇONTU, M., (2006). "*Alternatif Turizm Çeşitleri ve Kızılcahamam Termal Turizm Örneği*", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çubuk Kaymakamlığı, "*Alternatif Turizm Girişimi: Termal Tesis Yatırım Analizi ve Fizibilite Raporu Projesi Sonuç Raporu*", T.C. Ankara Kalkınma Ajansı 2012 Yılı Doğrudan Faaliyet Destek Programı, Referans No: TR51/12/DFD.
- GLAUS, O. (1957). "*Plannen und Baven Moderner Heilbader*", Zürich. Verland Kramer Und. Co. Almanya, s.7'den aktaran; Çekirge, N. (1982) "*Kaplıcalarda Kür Ve Rekreasyon Birimlerinin Planlanması Ve Tasarımı*", İstanbul,
- KAHRAMAN, N. (1987). "*Türkiye'de Sağlık Turizmi*" T.C. Turizm Bankası A.Ş. Proje Değerlendirme Gurup Başkanlığı, Ankara.
- KANMAZ K., KANMAZ E. ve KARALI M., (2008). "Çan Yöresindeki Jeotermal Potansiyelin Kullanılabilirliğinin İncelenmesi", *Çan Değerleri Sempozyumu, ÇOMÜ yayınları*, (s:241-260).
- KARAGIORGAS M., T., Tsoutsos, V., Drosou, S., Pouffary, T., Pagano, G., Lopez, L. and Mendes J.,M.,M., (2006). "HOTRES: Renewable Energies in the Hotels: An Extensive Technical Tool for the Hotel Industry", *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 10(3). (s:198-224).
- KARAGÜLLE, Z. (2002). "*Kaplıca Tedavisi, Balneoterapi ve Klimaterapi*", *Kaplıca Tıbbı ve Türkiye Kaplıca Rehberi*, (Ed. Z. Karagülle ve M.B. Doğan), Nobel Tıp Kitapevi.
- KISS K., (2012). "*Applied Studies in Agribusiness and Commerce*", Agroiinform Publishing House, Budapest, (s:57-62).

- KOZAK N., (2001). *Genel Turizm*, Detay Yayıncılık, Ankara.
- MUELLER, H ve KAUFMANN E. (2000). "Wellness Tourism: Market Analysis of a Special Health Tourism Segment and Implications for the Hotel Industry", *Journal of Vacation Marketing*, 7(1). (s:5-17).
- ÖZBEK, D. ve ÖZBEK, T. (2008). "Sağlık ve Termal Turizm", Haber Bülteni (TMMOB Jeoloji Mühendisleri Odası Yayını), 2/3: 99-113.
- PIRNAR, İ., (2007). "Sağlık Turizmi, Özellikleri ve İzmir İçin Potansiyeli", *V. Turizm Sempozyumu: Sağlık Turizmi*, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- ŞAHSUVAROĞLU, N., B., (1957). "Anatolion Thermal Baths and Seljuks Türks" İstanbul.
- SEBASTIAN, I. (2002). "Health & Spa Tourism", *Spa Australasia*, 13. (s:36-43).
- SELVİ, M.,S., (2008). *Sağlık Turizmi, Turistik ürün Çeşitlendirmesi*, (Ed. Necdet Hacıoğlu – Cevdet Avcıkurt), Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- TÜRKSOY, A., TÜRKSOY S.,S., (2010). "Termal Turizmin Geliştirilmesi Kapsamında Çeşme İlçesi Termal Kaynaklarının Değerlendirilmesi" *Ege Akademik Bakış / Ege Academic Review* 10 (1), (s:699-725).
- USTA, Ö. (2002). *Genel Turizm*, Anadolu Matbaacılık, İzmir.
- ÜLKER, İ., (1988). *Türkiye'de Sağlık Turizmi ve Kaplıca Planlaması*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 129.
- MTAGenelMüdürlüğü,(2012),[URL:www.mta.gov.tr/v2.0/turkiye_maden/Cana k kale_Madenler.pdf).
- Aksu, C., ve Aktuğ E., (2011), Güney Ege Kalkınma Ajansı, [URL: http://www.geka.org.tr/yukleme/planlama/Sekt%C3%B6re%20Ara%C5 %9Ft%C4%B1rmalar/Guney_Ege_Bolgesinde_Termal_Turizm.pdf).
- <http://www.ktbyatirimisletmeler.gov.tr/ana-sayfa/1-35579/20110701.html>.
- <http://www.ktbyatirimisletmeler.gov.tr>
- www.mta.gov.tr/v1.0/dairebaskanliklari/enerji/index.php?id=haritalar
- <http://www.kultur.gov.tr/TR/belge/1-61449/turizm-stratejisi-2023.html>
- <http://www.ktbyatirimisletmeler.gov.tr>.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı "Türkiye Turizm Stratejisi (2023), Eylem Planı (2007-2013) Ankara (<http://www.kultur.gov.tr/TR/belge/1-61449/turizm-stratejisi-2023.html>)